

1905-1906-cı illər erməni vandalizmini ifşa edən nəşr

Tarixi həqiqətlərin üzə çıxarılmasında arxiv sənədləri ilə yanaşı kütləvi informasiya vasitələrində, mətbuat səhifələrində, qəzetlərdə dərc olunan məqalələr və məlumatlar mühüm mənbələr sayılır. Bu baxımdan, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti akademik Ramiz Mehdiyev redaktoru və ön sözünün müəllifi olduğu "1905-1906-cı il erməni-azərbaycanlı münafiqəsi "Nyu-York Tayms" qəzetinin səhifələrində" adlı toplu qeyd olunan illərdə erməni cinayətlərinin bilinməyən tərəflərinin üzə çıxarılmasında, zəngin informasiya mənbəyi kimi tarixi-siyasi əhəmiyyət daşıyan nəşrdir.

1851-ci ildən hazırkı vaxta qədər, 1 milyondan yuxarı tirajla nəşr olunan ABŞ-in gündəlik "Nyu-York Tayms" (The New York Times) qəzetində Amerika daxil olmaqla beynəlxalq aləmdə baş verən mühüm ictimai-siyasi, iqtisadi proseslər şərh olunur, hadisələrə qiymət verilir. Tədqiqatın ümumilikdə müasir beynəlxalq münasibətlər tarixində mühüm mövzuya həsr olunması onun aktuallığına diqqət çəkir. Toplanan məqalələrin ötən XX əsrdə etnik və milli münafiqələrin işıqlandırılması ilə bir başa bağlı olması akademik Ramiz Mehdiyevin qeyd etdiyi kimi Qərb kütləvi informasiya vasitələrinin, habelə tanınmış beynəlxalq təşkilatların diqqət yetirdiyi mühüm məsələlər sırasına daxildir. Bununla bağlı akademik Ramiz Mehdiyev qeyd edir: "Danılmaz faktdır ki, Qərb ölkələrinin kütləvi informasiya vasitələri, eləcə də dünyada ictimai fikir formalaşdırıcı nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar etnik münafiqələrin ən müxtəlif aspektlərinə müstəsna diqqət ayırırlar. Cənubi Qafqazdakı milli münasibətlərə və münafiqələrə aid məsələlər isə müasir Qərb kütləvi informasiya vasitələrində ən çox müzakirə edilən məsələlərdəndir. Hazırkı toplu müəlliflərinin məqsədi də bu amilə nəzərə almaqla, 1905-1906-cı illər erməni-azərbaycanlı münafiqəsinin "Nyu-York Tayms" qəzetində işıqlandırılması səviyyəsini və dərəcəsini öyrənməkdir". Bu gün ABŞ-in Cənubi Qafqaz regionuna ciddi marağını nəzərə alsaq, yüz il bundan əvvəl baş vermiş hadisələrin Qərb mətbuatı üçün nə qədər maraq kəsb etdiyini söyləmək olar.

Qəzetin arxivindən tarixi faktların əldə olunmasında yaxından iştirak etmiş azərbaycanlı alimlər, kitabın tərtibçi müəllifləri, AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, dövlət mükafatı laureatı, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nigar Gözəlova və AMEA prezidenti kətibliyinin rəisi, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Eldar Əmirovun toplusun "Tərtibçilərdən" bölməsində qeyd etdikləri kimi: "Etnik münasibətlər və ziddiyyətlər, onların doğurduğu münafiqə və regional toqquşmalarla bağlı problemlər beynəlxalq münasibətlər sistemində əhəmiyyətli yer tutur". Şərh olduğu kimi, problemin beynəlxalq səviyyədə elmi-nəzəri, tarixi və siyasi əhəmiyyətinə vurğu edən müəlliflər haqlı olaraq ermənilərin etnik zəmində Cənubi Qafqazda törətdikləri sünni münafiqənin tarixi faktlar əsasında sübut olunması ilə regionun aborigen xalqı azərbaycanlılara qarşı törədilmiş qətlamlara əslində Qərb cəmiyyəti tərəfindən siyasi qiymət verilmiş olduğuna diqqət çəkir. Regionu analiz edən Qərb strateqləri istər keçən əsr, istərsə də XXI əsrdə Qafqazda, xüsusilə də Cənubi Qafqazda baş verən prosesləri şərh edərkən, mürəkkəb problem olan etnik və milli münafiqələrə daim diqqət yetirir, həlli mürəkkəb məsələlərin işıqlandırılmasında nüfuzlu KİV-lərin, dövrü mətbuat orqanlarının rolu danılmaz həqiqət olaraq qalır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, məlum Qərb mətbuatı orqanında regionla bağlı aparılan təhlillər hər zaman həqiqətə söykənmir, əksər hallarda toplanan həssas informasiyalar, dini və milli təəssübkeşliklə, birtərəfli, yaxud qərəzli şəkildə əks olunur.

Düz 115 il bundan əvvəl Azərbaycanda aş verən qanlı cinayət hadisələri haqqında

yazan nüfuzlu qəzetin səhifələrində erməni cinayətləri açıq şəkildə etiraf olunur, bəzi hallarda isə vandalizmin üzəri pərdələnməyə çalışılır. XX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasında geniş müşahidə olunan fəhəkəndli üsyanları, müxalif və inqilab ruhlu təşkilatların aktivləşməsi, milli hərəkatların güclənməsi və sosial-iqtisadi böhranın dərinləşməsi çar rejiminin təcridən zəifləməsinə gətirib çıxardı. Hadisələrin gün keçdikcə mürəkkəbləşməsi 1905-1906-cı illərdə Cənubi Qafqazda etnik münafiqələr zamanı özünü açıq şəkildə büruzə verir. 1905-ci il inqilabının başlandığı fevral ayından etibarən regionun azərbaycanlılar yaşayan məntəqələrində gəlmə ermənilər yerli əhaliyə qarşı qızıqdırılmağa başlanmış və hadisələr qanlı toqquşmalara qədər uzanmışdır. Təkcə Bakı şəhərində 1905-ci il fevral, avqust və oktyabr aylarında - üç dəfə kütləvi qarşıdurmalar nəticəsində dinc azərbaycanlılar qətlə yetirilmiş, hadisələrin miqyası genişlənməklə İrəvan və Yelizavetpol quberniyalarını da əhatə etmiş, sonra hərbi vəziyyət elan olunmuşdur. Ardından milli qırğınların qarşısını almaq məqsədilə Naxçıvan və Şuşaya cəza dəstələri göndərilmiş, lakin azğın ermənilərin vandal hərəkatlarına son qoyulmamış, hadisələr 1906-cı ilə qədər ağır cinayətlərlə müşahidə olunmuşdur. Qanlı hadisələrin kökündə dayanan mühüm amil Rusiya-İran və Rusiya-Osmanlı müharibələri nəticəsində Qafqaz etnosuna yad ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşdırılması və çarizmin parçalanma hökm sürməsi ilə sıx bağlı olmuşdur.

Topluda 1905-ci il yanvarın 1-dən 1906-cı ilin 31 dekabr tarixinədək "Nyu-York Tayms" qəzetində Cənubi Qafqaz üzrə erməni cinayətlərini ifşa edən və qətl hadisələrini üzə çıxaran 100 məqalə tarixçi Nigar Gözəlova tərəfindən seçilmədən, bütövlükdə ingiliss dilində Azərbaycan dilinə, paralel olaraq rus dilinə tərcümə olunmuş və faktiki materiallar ilk dəfə elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Ümumilikdə son iki yüz ildə azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən erməni qətlamları ilə bağlı silsilə tədqiqatların müəllifləri kimi Nigar Gözəlova və Eldar Əmirovun ərsəyə gətirdikləri yeni toplu mövcud sahədə tədqiqat aparın alimlər üçün dəyərli mənbə rolunu oynayacaq. Kitabda toplanan məqalələrin üç dildə nəşr olunması isə kitabın Vətən tarixşünaslığı üçün mühüm mənbə sayılmaqla yanaşı, geniş oxucu kütləsi üçün açıq olduğunu göstərir və faydalı informasiya mənbəyi kimi gələcəkdə yeni əsərlərin meydana gəlməsinə xidmət edəcək. Həmçinin, topluda tərcümələrlə yanaşı müəlliflər tərəfindən şərhlərin yazılması, qəzetin orijinal nümunələrinin əks olunması tərtibçi alimlərin məsələyə diqqətlə yanaşdıqlarını, məqalələrdə göstərilən faktların miqyas və mahiyyət etibarilə, informasiya almaq baxımından tarixi, həmçinin siyasi əhəmiyyətini əks etdirir.

Qəzet səhifələrində Azərbaycanın tarixi İrəvan bölgəsində erməni qəddarlığının ağır nəticələrini şərh edən müxbir Gors (İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz qəzasında yerləşən) kəndində 400 azərbaycanlının qətlə yetirildiyini və əmlaklarının talan edil-

diyini yazır. Bu haqda məlumat qəzetin 15 noyabr 1905-ci il sayında dərc edilmişdir. Vəziyyətin kəskinləşdiyi bir dövrdə, qəzetin 21 dekabr 1905-ci il sayında, müsəlmanların Qafqazda qırğınlara son qoyulması məqsədilə Osmanlı sultanına müraciət ünvanladığı da məlumatlar sırasından diqqət çəkir. Buna baxmayaraq ermənilərin azərbaycanlılara qarşı qətl və qarət hadisələri sənədlənmiş, qəzetin növbəti sayları "Ermənilər mərhəmətin nə olduğunu bilmir" (21 yanvar 1906), "Silah əldə etmək üçün qazılan tunnel" (7 may 1906), "Şuşa bombalanır" (30 iyul 1906) başlıqlı "Nyu-York Tayms" səhifələrində Qərb mətbuatı erməni vandalizmini ifşa etmişdir.

Toplunu tədqiqatçılar küçün maraqlı edən cəhətlərdən biri odur ki, burada azərbaycanlılara qarşı törədilən erməni cinayətləri ilə yanaşı, Cənubi Qafqazda baş verən ictimai-siyasi proseslərlə bağlı ingilisdilli mətbuatın yaydığı məqalələrə də rast gəlinir. Bununla bağlı "Nyu-York Tayms" qəzetinin 9 yanvar 1905-ci il tarixli buraxılışında "Yanğınlar nəticəsində Bakıda neft obyektləri alovlanmışdır" başlıqlı yazıdan aydın olur ki, şəhərdə ictimai asayışı pozan ermənilərin dinc əhaliyə qarşı qətl hadisələri törətdikləri həmin illərdə Nobelə aid 16 neft buruğu yandırılmış və məhv edilmiş, 6 fəhlə öldürülmüş, 30-u isə yaralanmışdır. Məqalələr arasında diqqət çəkən məqamlardan biri məşhur Şamaxı zəlzələsi ilə bağlıdır. Fəlakətdən yazan qəzetin 18 yanvar 1905-ci il tarixli sayında: "Zəlzələ nəticəsində yüzlərlə insan həlak olmuşdur. Qafqazda daha bir fəlakət. İnsanlar dağıntılar altında qalmışdır" başlıqlı yazıda şəhərin sıx məskunlaşma olduğu yerdə tikililər altında çox sayda insanın qaldığı diqqətə çatdırılır. Qəzetdə həmçinin ermənilər tərəfindən rəsmi şəxslərin öldürülməsi faktları da işıqlandırılır və 19 fevral 1905-ci il buraxılışında qeyd olunur: "İğdirdə ermənilər tərəfindən Qnutov soyadlı dairə məmuru qətlə yetirilmişdir. Cinayət siyasi motivli olmuşdur". Yaxud qəzetin 22 fevral 1905-ci il tarixli buraxılışında "Bütün Qafqazda çar hakimiyyətinə qarşı üsyan" adlı yazıda, baş qaldıran etnik və milli münafiqələr şərh olunarkən burada da ermənilərin ön sıralarda durduğu məlum olur. Bununla bağlı yazıdan oxuyuruq: "Ermənilər, ruslar, çərkəzlər Rusiya imperatoruna qarşı birləşərək, rus əsgərlərinin silahını və hətta toplarını ələ keçirmişlər. Onlar bölgənin gubernatorunu nəzərxanada saxlayırlar. Uşyaçılar şəhərdən kənarda düşərgələr qurmuşlar". Belə ciddi faktlarla yanaşı yuxarıda qeyd edilmiş kimi, qəzet səhifələrində birtərəfli yazılara rast gəlinir ki, bu da azərbaycanlı əhaliyə qarşı ictimai fikri erməni cinayətlərindən yayındırmağa xidmət edən informasiyadır.

Üzərindən bir əsrdən yuxarı vaxt ötən qəzet məlumatlarına baxmayaraq, müasir dövrdə, informasiya texnologiyalarının inkişaf etdiyi zamanda provokativ meyilləri reallaşdırma bilməyən düşmən cəbhəsi açılan arxivlər qarşısında öz acizliyini etiraf edir. Azərbaycan Respublikasının 44 günlük Vətən müharibəsində əldə etdiyi parlaq qələbə, bölgəyə gətirdiyi davamlı sülh və əminəmənlə Cənubi Qafqaz regionunda reallığı dəyişmiş və ölkə həqiqətləri beynəlxalq informasiya vasitələri ilə dünyanın hər tərəfinə yayılaraq erməni vandalizmi dəfələrlə ifşa olunmuşdur.

Məqalədə sadalanan bütün müsbət məqamlar toplusunun tarixi, elmi-siyasi əhəmiyyətini bir daha göstərməklə, üzərindən uzun illər keçməsinə baxmayaraq, hələ də aktual olduğunu əks etdirir və tərtibçi müəlliflərin sərbəllik araşdırma ortaya qoyduqlarını əsaslandırır. Bu səbəbdən, "1905-1906-cı il erməni-azərbaycanlı münafiqəsi "Nyu-York Tayms" qəzetinin səhifələrində" adlı toplusun, xüsusilə dövrü araşdırın tarixçi, jurnalist, politoloq, sosioloq və s. sahələrdə çalışan tədqiqatçılar üçün dəyərli mənbə olması heç kimdə şübhə doğurmur.

Aqil ƏHMƏDOV

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Beynəlxalq münasibətlər və diaspor tarixi" şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, t.ü.f.d., dos.